

Manifest pokreta za prava životinja: o speciesizmu ili diskriminaciji na osnovi vrste

Božo KOVAČEVIĆ

Visoka škola međunarodnih odnosa i diplomacije, Zagreb

bkovacevic55@gmail.com

- Joan Dunayer. *Specizam*. Čakovec: Dvostruka duga; Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2009, 240 str.

Činjenica da je knjiga Joan Dunayer *Speciesism* (2004) u nas objavljena pod naslovom *Specizam* (2009), a da je pritom u stručnoj javnosti uglavnom već prihvaćen termin *speciesizam*, dakako, nameće potrebu opredjeljivanja oko terminologije. Zanimljivo je da se Suzana Marjanić, koja je o ovoj knjizi pisala prije negoli je objavljen hrvatski prijevod, koristi terminom *specizam* (Marjanić, 2006). Ne ulazeći u raspravu o opravdanosti upotrebe ovog ili onog termina, u ovom ću se osvrtu sustavno koristiti terminom *speciesizam* u značenju i na mjestima na kojima je prevoditelj hrvatskog izdanja knjige Zoran Čiča upotrijebio termin *specizam*.

Speciesizam je diskriminacija na osnovi vrste, kako to piše već na ovitku knjige. Čitanjem uvodnih dijelova doznajemo da je riječ o diskriminaciji koju jedna životinjska vrsta, homo sapiens, provodi prema svim drugim životinjskim vrstama. Speciesizmom se smatra svaka praksa podjarmljivanja, zarobljavanja, dresure, organiziranog uzgoja radi proizvodnje jaja, mlijeka, vune, perja, krzna, kože ili bilo čega životinjskoga, upotreba životinja u znanstvenim pokusima i testiranje farmaceutskih i kozmetičkih proizvoda na životinjama, vivisekcija i svako ubijanje životinja radi zadovoljavanja ljudskih potreba i ljudskih ciljeva. Speciesizmom se smatra i odobravanje takvih praksi.

Speciesizam je pojam koji se spominje u suvremenoj politološkoj literaturi u kontekstu prikaza različitih ideologija. Aktivisti pokreta za prava životinja koriste taj izraz za označavanje svega što je suprotno njihovim vrijednostima. Kao što je pokret zelenih dobio političku artikulaciju u zelenim strankama koje su se ne samo etablirale u političkom i parlamentarnom životu nekih europskih zemalja, nego i znatno utjecale na artikulaciju politika gotovo svih tradicionalnih političkih stranaka i vlada, tako i aktivisti za prava životinja traže put prema parlamentarnoj areni. U Nizozemskoj je u nacionalni parlament izabrana predstavnica Stranke za prava životinja. Osnova je programa te stranke borba protiv speciesizma.

Budući da već postoji znatna literatura o speciesizmu, logično je da se autorica određuje prema onome što su napravili njezini prethodnici. Za nju su nezadovoljavajuće različite prethodno predložene definicije speciesizma. Glavna je zamjerka da su te definicije nedovoljno radikalne jer u različitoj mjeri prihvaćaju polazište da je u nekim okolnostima prihvatljivo ljudske interese pretpostaviti in-

teresima pripadnika drugih životinjskih vrsta. Joan Dunayer spremno odgovara da priznavanje ljudskih prava samo nekim rasama različitim od svoje i dalje ostaje rasističko stajalište kao što seksističkim ostaje stajalište da se samo nekim pripadnicama (čini se da autorica pretpostavlja da je moguć samo muški seksizam, a ne i ženski) drugog spola može priznati da su ravnopravne muškarcima. Analogno takvom zaključivanju ona tvrdi da je priznavanje bilo kakve načelne razlike između ljudske vrste i ostalih životinja, temeljem čega se opravdava onakvo postupanje prema pripadnicima ostalih vrsta kakvo prema ljudima nije dopušteno, zapravo speciesističko stajalište. Svaka životinja ima pravo na život i na uvažavanje svega onoga što ljudi uvažavaju jedni kod drugih. Kao što je neprihvatljivo da jedan čovjek ili jedna ljudska skupina ugnjetavaju druge pojedince ili skupine temeljem rasne, spolne, dobne ili bilo koje druge razlike, tako je neprihvatljivo da ljudska vrsta ugnjetava sve druge vrste. Polazeći, dakle, od pretpostavke da bi načelo ravnopravnosti trebalo poštovati ne samo u odnosima među ljudima nego i u odnosima ljudske vrste prema drugim vrstama i svakog pripadnika ljudske vrste prema svakom pripadniku bilo koje od ostalih životinjskih vrsta, Joan Dunayer predlaže sljedeću definiciju: speciesizam je *propust da se, s obzirom na pripadnost vrsti ili karakteristike tipične za neku vrstu, bilo kojem svjesnom biću prida jednak obzir i poštovanje* (Dunayer, 2009).

Autorica polemizira kako sa starospeciesističkim shvaćanjima tako i s novospeciesističkim.

Starospeciesizam je zasnovan na uvjerenju da je ljudska vrsta izabrana vladati svim drugim vrstama te da ih ima pravo koristiti za vlastite svrhe i ciljeve. U tom kontekstu autorica odbacuje vrijednost pozivanja na Bibliju kao uvjerljivo uporište za obranu starospeciesističkih nazora. Bibliju su napisali ljudi koji su promicali i opravdavali ropstvo i seksizam. Kako onda očekivati da neće opravdati porobljavanje, iskorištavanje i ubijanje ne-ljudi. Tijekom povijesti ljudsko je društvo doseglo stadij u kojem se priznaju neotuđiva prava svih pripadnika ljudske vrste na život i na slobodu. To znači da nijedan čovjek ne smije ubiti drugoga, osim u samoobrani ili u kakvoj drugoj ekstremnoj situaciji koja opravdava takav postupak. Isto tako nijedna osoba, nijedno ljudsko biće ne smije biti vlasništvo drugog čovjeka i nitko nema pravo na uskraćivanje slobode bilo komu osim ako je sud presudio da je netko počinio zločin koji se kažnjava lišavanjem slobode i, u nekim državama, lišavanjem života. U oba slučaja mora biti utvrđena krivnja osobe koja se kažnjava.

Ljudska vrsta drži u zatočeništvu, zlostavlja i ubija milijarde primjeraka drugih vrsta, kažnjava ih bez ikakve njihove krivnje. Pritom se tim zlosretnim stvaranjima ne priznaje da su osobe koje, isto kao i ljudi, imaju pravo na život i na slobodu. Definira ih se samo u odnosu na ljudske svrhe i ciljeve koji opravdavaju svaku zamislivu i nezamislivu svirepost kojoj su izloženi. Da bi se izbjegla moralna i pravna pitanja kakva se nužno pojavljuju kad se neki ljudi na takav način odnose prema drugim ljudima, smišljaju se teorije o tome da ne-ljudi nisu osobe, da nisu samosvjesna bića sposobna osjećati, prosuđivati, radovati se i patiti. Pozivajući se na brojna dokumentirana svjedočanstva i znanstveno pribavljene dokaze

koji poriču takve tvrdnje, autorica inzistira na tome da je postojanje svijesti, ne uvijek nužno identične ili slične ljudskoj, dostatan razlog za priznavanje svakom ne-ljudskom biću istih prava kakva imaju ljudska bića.

Osobito oštro autorica polemizira s novospeciesističkim shvaćanjima. Novospeciesizam se zauzima za priznavanje prava nekim vrstama koje su najbližije ljudskoj vrsti (čovjekoliki majmuni) ili pak onima pripadnicima ostalih životinjskih vrsta koji, prolazeći određene testove, pokazuju da su njihove intelektualne sposobnosti usporedive s ljudskim (slonovi, papige). Novospeciesističko shvaćanje polazi od pretpostavke hijerarhijskog poretka među vrstama. Na vrhu je, dakako, ljudska vrsta.

Autorica odbacuje koncept hijerarhije vrsta. Vrste su se tijekom vremena gradale u obliku širokoga grma tako da su se istodobno razvijale u različitim smjerovima. Svaka je vrsta na svoj način svladala izazove u okolišu i razvila osobine kojima se odlikuje u odnosu na druge vrste i kojima, nerijetko, znatno nadmašuje pojedine osobine i sposobnosti ljudske vrste. Kad bi druge vrste pripadnicima ljudske vrste zadavale testove sposobnosti rješavanja problema načinima primjerenim tim vrstama, izvjesno je da bi ljudi brojne od tih testova riješili manje uspješno nego što neki pripadnici drugih vrsta rješavaju tekstove koje su ljudi napravili za njih. Temeljem činjenice da je ljudska vrsta uglavnom intelektualno superiorna drugim vrstama ne može se izvesti zaključak da je ta vrsta u svemu superiorna ostalim vrstama i da temeljem toga ima pravo dominirati nad njima, iskorištavati, zlostavljati i ubijati njihove pripadnike. Priznati osobnost i prava samo vrstama koje su slične ljudskoj vrsti i pripadnicima ostalih vrsta koji prođu testove i dalje je speciesistički pristup jer se osobnost i prava ne priznaju svim pripadnicima svih životinjskih vrsta.

Posve neprihvatljivim autorica drži djelovanje brojnih »zaštitarskih« udruga koje se zauzimaju za poboljšavanje uvjeta zatočenja i za »humano klanje« životinja. Hvastanjem »uspjesima« takvih udruga, poput omamljivanja pilića, teladi, krava i svinja prije klanja ili uzgojem kokoši za nesenje jaja izvan premalenih kaveza, takvi zaštitnici prava životinja klaonicama daju mogućnost da svoje proizvode reklamiraju kao rezultat »humanog« uzgoja i klanja čime povećavaju svoju zaradu i, zbog povećane potražnje za takvim proizvodima, povećavaju broj nevinih žrtava.

Jedini prihvatljiv cilj jest priznavanje svim životinjama da su svjesne osobe koje imaju pravo na život i na slobodu. Pritom to ne znači da bi svaka životinja imala sva prava koja imaju pripadnici ljudske vrste. Primjerice, životinje ne bi trebale imati pravo glasa i kandidiranja na izborima niti bi im išta značilo da dobiju pravo iskazivanja religijskih uvjerenja. I nekim pripadnicima ljudske vrste, zbog nepunoljetnosti ili zbog nedostataka kao što je izrazito nizak kvocijent inteligencije, nije omogućeno konzumiranje nekih prava, ali su im temeljna prava na život i slobodu zajamčena. Dapače, zakoni obvezuju punopravne članove ljudskog društva da se brinu o takvim pojedincima. Kao što se visokorazvijena demokratska društva odnose prema ljudskoj djeci i poslovno nesposobnim odraslim ljudskim osobama, tako bi se ljudi trebali odnositi prema svim pripadnicima ne-ljudskih životinjskih

vrsta. Životinje bi bile zakonom zaštićene, ali ne bi mogle biti odgovorne. Pripadnik ljudske rase koji bi bezrazložno ubio ili zlostavljao bilo kojeg pripadnika ne-ljudske rase bio bi kažnjen po zakonu. Životinje ne bi mogle biti kažnjene za svoje postupke. Ljudska vrsta trebala bi zakonom zabraniti svoje daljnje širenje i zauzimanje staništa neljudskih vrsta. Ako je već potrebno regulirati broj jedinki neke vrste, onda bi to ljudi mogli primjenjivati samo na svoju vrstu, ali bi se trebali u potpunosti odreći dosad raširene prakse da reguliraju broj pripadnika neljudskih vrsta. Svi zatočenici cirkusa, zooloških vrtova, farmi i laboratorija trebaju odmah biti oslobođeni. Svi znanstveni i medicinski pokusi na životinjama, osim ako očekivani ishod izravno pridonosi dobrobiti životinje na kojoj se pokus provodi, trebaju biti zabranjeni. Svako otuđivanje proizvoda životinjskih tijela, kao što su med, mlijeko i jaja, ili uništavanje rezultata životinjskog rada, kao što su ptičja gnijezda, brane dabrova i brlozi miševa, krtica, jazavaca i lisica, trebalo bi biti zakonom zabranjeno i kažnjivo.

Autorica uviđa da bi bilo nerealno očekivati da Kongres SAD-a i potreban broj parlamenata saveznih država prihvate odgovarajuće promjene Ustava SAD-a koje su nužne da bi se na takav način priznala prava životinja. Veće izgleda za uspjeh ona vidi u Vrhovnom sudu SAD-a. Ona pretpostavlja da bi bilo moguće pokrenuti sudski postupak u kojemu bi se inzistiralo na osobnosti neke životinje čija su prava povrijeđena. Možda bi, naveden na to uvjerljivim dokazima da životinja jest osoba a ne stvar kojom njezin ljudski vlasnik može raspolagati kako hoće, Vrhovni sud učinio presedan i tako otvorio mogućnost promjena Ustava SAD-a.

Taj put je, ipak, dugotrajan i neizvjestan što se tiče konačnog ishoda. Stoga pravi zagovornici prava životinja trebaju učiniti ono što je moguće učiniti odmah. Vlastima na svim razinama treba postavljati abolicionističke zahtjeve za zabranu, primjerice, uzgoja životinja zbog krzna ili upotrebe životinja u cirkusu. Treba organizirati prosvjede pred klaonicama, restoranima i prodavaonicama mesa. Javnost treba upoznavati s užasima u kojima žive i umiru zatočene životinje kako bi se ljude odvratilo od upotrebe mesa u prehrani što bi vodilo smanjenju potražnje za mesom i smanjenju broja ubijenih životinja. Treba agitirati da ljudi postanu vegani, odnosno da ne jedu meso i proizvode koji potječu od životinja te da ne upotrebljavaju predmete koji su napravljeni od dlake, kože ili drugih dijelova životinjskih tijela. Ljudski bi dio autoričina životinjskog društva trebao jesti samo biljnu hranu. Životinje koje su u prirodi predatori takvima bi ostale, a one koje su u prirodi hrana predatorima i dalje bi nevine pogibale. Kazne za predatore ne bi bilo neovisno o tome kojoj bi životinjskoj vrsti pripadala njihova žrtva-hrana jer su oni po definiciji oslobođeni odgovornosti.

Ova je knjiga politički manifest pokreta za prava životinja. Misionarska gorljivost pridonosi uvjerljivosti autoričinih riječi. Vjerojatno će brojni čitatelji promijeniti neke svoje poglede i navike potaknuti autoričinom političkom agitacijom i brojnim primjerima zlostavljanja životinja. No poneki će uvidjeti da knjiga ne odgovara na neka pitanja na koja bi možda trebala imati eksplicitne odgovore.

U ovom se osvrtu neću baviti reakcijama među zagovornicima prava životinja koje je autorica kritizirala zbog njihove sklonosti kompromisima i usredotočenosti

na ostvarivanje etapnih ciljeva uz navodno zanemarivanje ultimativnog zahtjeva za oslobađanje i ravnopravnost svih pripadnika svih životinjskih vrsta. Tako, primjerice, Norm Phelps odaje priznanje autorici da je njezino djelo »shvatljiv, konzistentan, elegantan prikaz probojne pozicije životinjskih prava koja kategorički odbija svaki kompromis s 'wellfarizmom'« (Phelps, 2005). No on odbacuje autoričine optužbe na račun aktivista za poboljšanje uvjeta za zatočene i eksploatirane životinje argumentirajući to ocjenom da je njezin zahtjev za ostvarivanjem svih životinjskih prava odmah neostvariv, a navedena praksa ipak ponekad dovodi do smanjivanja patnji kojima su životinje podvrgnute. Djelovanje tih aktivista utječe na ostale članove društva i tako stvara preduvjete za moguće ostvarivanje radikalnih zahtjeva Joan Dunayer u budućnosti. Njezino inzistiranje na teorijskoj čistoći i političkoj beskompromisnosti Phelps podsjeća na religijski fundamentalizam. On, stoga, upozorava da je »shvaćanje da put do društvene promjene leži u strogom podvrgavanju elegantnom pravovjerju uvijek dovodilo ne do obećane utopije nego do neuspjeha, katastrofe ili do obojega« (Phelps, 2005).

Ne ulazeći, dakle, u predstavljanje i ocjenjivanje političkih pozicija različitih međusobno suprotstavljenih struja antispeciesizma, u daljnjem izlaganju uputit ću na neka načelna pitanja na postavljanje kojih ova knjiga potiče, ali ne pruža odgovore na njih.

Utopijsko životinjsko društvo, u kojem je ljudska vrsta tek jedna od ravnopravnih životinjskih vrsta, zahtijeva od svih pripadnika ljudske vrste da budu vegani, da ne jedu meso niti koriste proizvode životinjskog porijekla. Dva su argumenta kojima autorica obrazlaže taj zahtjev.

Prvi je da su sve životinje, neovisno o mjestu koje zauzimaju na složenoj evolucijskoj shemi, svjesne osobe koje trebaju imati pravo na život i slobodu kao i svjesne osobe ljudske vrste, pa ih ljudi stoga ne smiju porobljavati, iskorištavati i ubijati radi svoje prehrane ni za zadovoljavanje drugih svojih potreba. Životinja nije stvar koja, kao što je to nekad bilo s robovima, pripada svojem vlasniku.

Drugi je argument da ljudi ne moraju jesti meso ni proizvode životinjskog podrijetla, odnosno svoje potrebe za hranom mogu zadovoljiti jedući biljnu hranu.

Ta se dva argumenta mogu svesti na jednu tvrdnju: budući da ljudska vrsta može preživjeti jedući samo biljnu hranu, ona može odlučiti i svim ostalim životinjskim vrstama – čije pripadnike sada ljudi love, drže u zatočeništvu, iskorištavaju na različite načine i ubijaju radi jela ili drugih užitaka i potreba – dati pravo na život i slobodu.

Robovi, pripadnici ljudske vrste koji su bili tretirani kao stvari, dobili su u određenim povijesnim okolnostima pravo da budu slobodne osobe. Muškim pripadnicima crne rase priznata su građanska prava koja su dotad imali samo bijelci. (Za potrebe ovog osvrtla zanemarit ćemo činjenicu da tijekom povijesti robovi nisu bili samo crnci niti su robovlasnici bili samo bijelci.) Žene su se u različitim zemljama u različitim momentima izborile za to da dobiju glasačka prava, a zatim su postale ravnopravne i u drugim društvenim sferama. U stanovitim su se okolnostima određene društvene skupine nakon dulje ili kraće političke borbe izborile za ostvarivanje onoga u čemu su bile prikraćene, dobile su prava koja dotad nisu imale.

Autorica se zalaže za proširivanje prava na sve ne-ljudske životinje analogno povijesnom putu kojim su se prava proširivala na pojedine skupine unutar ljudskoga društva. U odnosu na revolucije unutar ljudskog društva kad su se za dobivanje prava potlačenih borili sami potlačeni zajedno s osviještenim pripadnicima onih skupina kojima su ta prava bila zajamčena, politička borba koju vodi Joan Dunayer odvija se samo između onih koji imaju prava. Dakle, ljudi se međusobno trebaju dogovoriti da postanu vegani i da svim životinjama priznaju pravo na život i slobodu. Pritom bi životinje trajno bile tretirane kao nepunoljetni pripadnici ljudske rase, odnosno, imale bi prava, ali ne i odgovornosti.

Kao što je zamislivo da politička koncepcija koju zagovara autorica postane dominantna i da se ozakone životinjska prava bez odgovornosti, isto je tako zamislivo da se organizira politička skupina zagovornika koncepcije da su i životinje, kad im je priznato da su slobodne osobe, istodobno i odgovorne osobe te da podliježu kaznama za nepoštovanje zakona. Ako bi Vrhovni sud SAD-a prihvatio jedan takav presedan, to bi otvorilo vrata za promjene Ustava koje bi, primjerice, omogućile da se pripadniku vrste mravojed sudi zbog ubijanja mrava, odnosno ugrožavanja njihovog prava na život. Jednako bi tako bilo zamislivo suđenje mužjaku bijelog medvjeda koji je, da bi zadovoljio svoju seksualnu strast prema bijeloj medvjedici i primorao je da se pari s njim, ubio njezine (a možda i svoje) mladunce. Za žuti tisak vjerojatno bi osobito zanimljivi bili detalji sudskog procesa tijekom kojeg bi se izvodio dokazni postupak protiv predvodnika skupine čovjekolikih majmuna koji je višekratno zlostavljao ženske osobe u skupini i trajno uskraćivao pravo mlađim mužjacima da seksualno opće s mladim pripadnicama skupine koje im nisu sestre. Ako bi ljudska psihologija imalo nalikovala na današnju, može se pretpostaviti da bi se predlagalo osobito oštro kažnjavanje onih životinja koje su usmratile pripadnike ljudske vrste: otrovnih kukaca, otrovnih zmija, krokodila, morskih pasa, kitova, vukova, lavova i svih drugih.

Ukratko, kao što je zamislivo da se ljudi, dragovoljno ili pod prijetnjom primjene zakonskih sankcija, odreknu mesa u svojoj prehrani i da odluče životinjama dati prava, jednako je tako zamislivo da, poslije iscrpne demokratske rasprave, ljudi odluče životinjskim osobama uz prava dodijeliti i pripadajuće odgovornosti.

Autorica ne razmatra takve mogućnosti. To možda i nije zadaća koju bi trebalo obrađivati u djelu koje je ponajprije politički manifest. Ali razmatranje tih pitanja kao i promišljanje mogućih posljedica provedbe politike kakvu zastupa Joan Dunayer na različite civilizacije postat će zadaća političkih mislilaca ako te političke koncepcije dobiju široku i institucionaliziranu podršku javnosti. S obzirom na autoričinu potpunu usredotočenost na američku inačicu židovsko-kršćanske kulture, iz koje uzima sve primjere i koja joj predstavlja jedini referentni okvir, drugim političkim misliocima ostaje zadaća utvrditi kakve bi se recepcije antispeciesističke politike mogle pojaviti u različitim kulturama izvan kruga židovsko-kršćanske civilizacije te kakve bi mogle biti posljedice primjene takve politike u različitim kulturama, na različitim kontinentima i u pojedinim državama (dakako, pod pretpostavkom da bi države opstale kao teritorijalni i pravni entiteti).

Joan Dunayer se u svojoj knjizi o speciesizmu zauzima za priznavanje ljudskih prava životinjama. Ali nisu samo životinje žive. Žive su i biljke. Uvjerljivog pokušaja objašnjenja treba li i biljkama priznati neka ili sva prava ili zbog čega im ne bi trebalo priznati nikakva prava u ovoj knjizi nema. Možemo se složiti s tim da obrada takvih tema nije zadaća političkih manifesta, ali ne možemo zanijekati činjenicu da čitanje ovog manifesta potiče na razmišljanje i o tim pitanjima.

LITERATURA

- Dunayer, Joan (2004). *Speciesism*. Derwood, Maryland: Ryce Publishing.
- Dunayer, Joan (2009). *Specizam*. Čakovec: Dvostruka duga; Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Marjanić, Suzana (2006). »Od domestikacije do transgeneze«, *Zarez*, br. 182, <http://www.zarez.hr/182/kritika5.htm>
- Phelps, Norm (2005). »Trying to Walk Before We Can Crawl«, *Satya*, January, <http://www.satyamag.com/jan05/phelps.html>